

A PERKÁTAI KUN SZÁLLÁSTEMETŐ (Előzetes beszámoló az 1986-88. évi feltárásokról)

HATHÁZI GÁBOR
(Székesfehérvár, István Király Múzeum)

I.

A *kun kutatás* sajátos, *köztes határterülete* népvándorlás- és középkori régészetünknek. Noha a déloroszországi steppezőna kései (11-13. századi) lovasnépeit tömörítő kun törzsszövetség eredendően a belső- és közép-ázsiai eredetű, félnomád államalakulatok kultúrkörébe tartozik, annak okán, hogy magyarországi megjelenésük – a tatárjárás eseményei kapcsán – a 13. századra esik, s további sorsuk szervesen kötődik a befogadó magyarsághoz: emlékanyaguk a „klasszikus” magyar középkor, azon belül a 13-16. század témái között kapott helyet.

A *magyarországi kunok* sajátos színezetű, új *keverékkultúrája* az egyre nagyobb teret nyerő, helyi magyar elemek és a keleti örökség mind halványabb emlékeiből ötvöződött. E fokozatosan változó, sokrétű műveltség körvonalazásánál, közel 3 évszázados fejlődésének nyomonkövetésénél szükségszerűen az egyik legmeghatározóbb vizsgálati szempont maradt a keleti kultúrelemek felismerése és fokozatos eltűnésének – a magyarságba való betagolódás (asszimiláció, feudalizálódás) fokmérőjeként való – figyelemmel kísérése. A kutatás tehát továbbra sem nélkülözheti a népvándorláskor ismeretanyagát, tapasztalatait, de a hangsúly egyre inkább a *középkori falurégeszetre* helyeződik át.¹ Ez elsősorban a rendelkezésre álló *leletanyag kényszeréből* fakad.

A magyarországi kunok steppei hagyományokat még leginkább őrző emlékcsoportját az előkelő réteg 13-14. századi, pogány rítusú *lovas temetkezései* alkotják.² Sajnos éppen e gazdagon felszerelt magányos sírok azok, melyek véletlenszerűen, s egészen elenyésző számban látnak csak napvilágot. E sírok száma ma sem éri el a tuca-³ tot.³ Vizsgálatukat nehezíti, hogy kivétel nélkül nem hiteles feltárásból származnak, le-

¹ A múlt századi kezdetektől az 1970-es évek elejéig elért részeredmények összegzése, a kun kutatás helyzetének és feladatainak – az alapvető forrásokra és feldolgozásokra, valamint az addig előkerült régészeti anyagra támaszkodó – felmérése: Pálóczi Horváth András 1973. 241-248. A kutatási terület válogatott bibliográfiája 1984-ig bezárólag: Pálóczi Horváth András 1989 a. 107-111. Újabb módszerek, eredmények összefoglalása: Pálóczi Horváth András 1985. 93-104., Selmeczi László 1982. 725-737., 1985. 79-92., 1986. 129-142.

² Pálóczi Horváth András rendszerének A. csoportja. 1985. 98-99.

³ Erdőtelek, Bánkút, Ártánd-Zomlinpuszta, Csólyos, Felsőszentkirály, Kígyópuszta, Demeccser, Kunszentmárton – Jaksorérpárt, Homok-Óvirághegy. Pálóczi Horváth András 1975. 241-244, 1982. 91-103.

lőhelyük és lelőköörülményeik pontos ismerete, és a szakszerű ásatási megfigyelések hiánya eleve gátat szab a kutatásoknak. Ráadásul e leletegyüttesek minden esetben csonkán, hiányosan kerültek múzeumba.

Lehetőségeink még ennél is behatároltabbak a korai, *nomád jellegű szálláshelyeket* illetően. Jóllehet a 11. század óta a steppei kunokra is mindinkább az összetett gazdálkodás és félnomád életforma vált jellemzővé, s állandó téli szállásokkal már a magyarországi megtelepedés után közvetlenül is számolni kell⁴; ha hihetünk a korabeli oklaveles forrásoknak, vándorló kun aulok szórványosan még a 14. század derekán is léteztek.⁵ Tudományos ismereteink és technikai lehetőségeink mai szintjén még reménytelen ezen ideiglenes jurtatáborok régészeti felismerése.

Ezért a kutatásnak be kell érnie a már letelepült népesség 14-16. századi *állandó szállásainak* (faluhely és a hozzá tartozó templom körüli temető) megtalálásával, szisztematikus feltárásával.⁶ A Perkáta-Kőhalmi dülői temető ez utóbbi lelőhelyek sorába tartozik.⁷

II.

A lelőhely

A lelőhely Perkáta község (Fejér megye, volt dunaújvárosi járás) belterületétől kb. 1,5 km-re DNy-ra, a Külső- vagy Második Szőlőhegy néven is ismert Kőhalmi dülőben található (1. és 3. kép). Az egykori *falua* a Mélykúti-vízből táplálkozó vizenyős laposok közé félszigetként benyúló, ÉNy-DK irányú löszháton települt meg. Kiterjedése – a felszíni leletanyag szóródása alapján – nagyjából 800x200 m, a dombgerinchez igazodó tengellyel. A lelőhely északi részén, a dombhát legmagasabb pontján bukkanunk a *templomra* és a hozzá tartozó *temetőre* (1. kép).⁸

Az ásatás eredetileg leletmentésnek indult, a lelőhely nagyfokú veszélyeztetettsége folytán. Az előkerült leletanyag mennyisége és minősége azonban indokolttá tette a minél teljesebb igényű feltárást. Az 1986-88. évi munkálatok végül az árokkal (2-3.

1985. 98-99., Selmeczi László 1982. 725-728., 1985. 79-80., Bennük további, bővebb irodalmi tájékoztató. Időközben publikált, újabb sírok: Balotapuszta, Kiskunhalas-Inoka, Pálóczi Horváth András 1989 b. 95-148.

⁴ Selmeczi László 1988. 177-188.

⁵ Pálóczi Horváth András 1974. 256.

⁶ Pálóczi Horváth András rendszerének B. és C. csoportja. 1985. 96-97., 99-100. Jelentősebb ásatások eddig Túrkeve-Móricson (Méri István), Szeged-Ötömösön (Móra Ferenc), Csengelén (Horváth Ferenc), Karcag-Asszonyszálláson (Selmeczi László), Orgondaszentmiklóson (Bartucz Lajos, Selmeczi László) és Szentkirályon (Pálóczi Horváth András) folytak. Kiemelkedőek még Szabó Kálmán és Papp László Kecskemét környéki, két világháború közti kutatásai. Pálóczi Horváth András 1973. 244-245., 1982. 103-105., Selmeczi László 1982. 731-736., 1985. 80-83., 1986. 130-137. Bennük bővebb, további irodalmi tájékoztató.

⁷ Rég.Füz. Ser. I. 40. (1987) 112. A feltáráshoz vonatkozó, előzetes népszerűsítő közlemények: Hatházi Gábor 1988a. 16-21., 1989. 10., 2-9. kép. A leletanyag a dunaújvárosi Intercisa Múzeum gyűjteményében található.

⁸ Az MTA Régészeti Topográfiajához használt (M = 1:10.000) térkép 135. m-es magassági pontja, a Kapócs, Horváth és Faragó család társtulajdonában álló terület. (Hrsz. 2864).

árok) övezett, É-D-i tengelyű, kb. 80x40 m-es ovális területet felölelő *cinterem* 291 sírját hozták napvilágra (2. kép).

A temetőnek azonban alig fele mondható megkutatottnak. Északi harmada sűrűn beépített zártkert, vagy a rendkívül erős talajerózió következtében már a sárga löszre ültetett szőlő: régészetiileg értékelhetetlen, lekopott felület. A templomdomb keleti lejtőjét a századelőn épült Tiffinger pince és -présház, a temető centrumát egy nagyki-terjedésű újkori beásás – a helybeliek elmondása szerint II. világháborús ágyúállás – pusztította el. A fennmaradó temetőrészt ugyan nem érte ilyen mérvű roncsolás, de az intenzív szőlőművelés rigolirozási árcai, majd a tőkék kipusztulását követő talajerózió okozott súlyos károkat. Ez a középkori szintviszonyokhoz képest helyenként legalább 1 m-es kopást jelent. A legfelső sírréteg feltárására csaknem a felszínen került sor, nem volt ritka a 20-30 cm-es sírmélység sem. Az épebb felületek sírjainak számát, sűrűségét, rétegződését figyelembe véve, az elpusztult sírok száma 4-500-ra, a *teljes temető nagysága 7-800 sírra becsülhető*.

E nagyfokú lepusztultság és beépítettség lehet a magyarázata annak is, hogy nem sikerült föltárni a *templom* alapfalait, bár *meglétére* kétségtelen bizonyítékok utalnak, a felszínt vastagon borító meszes-habarcsos-köves omladékon és a feltárás során szórványként előkerült középkori kőfaragvány töredékeken kívül is. Gyaníthatóan innen származik az a két fehér-mészke oszlop, melyek egyikét a harmincas években a község r. kat. temploma előtt állították fel, párja – asztallá alakítva, félig földbe ásva – a lelőhellyel közvetlenül szomszédos présházak egyike előtt áll. A templomdomb oldalába vágott Tiffinger pince előfalzatában – hasonlóan a szőlőhegyi pincesor más épületeihez – számos másodlagosan felhasznált középkori kő lelhető fel. A múlt század óta bizonyíthatóan használatos⁹ Kóhalmi szőlő, -dűlő név sem lehet véletlen. A kőben szegény vidék lakossága gyakorlatilag kőbányaként élte fel – a feltehetően ekkor még meglévő – romokat. A helyiek elbeszélése szerint még néhány évtizede is innen szállították a köveket a faluba, gödrök, kátyúk betöltésére.

A lelőhely időrendje, történeti kérdései

Már az előzetes terepbejárások során gyűjtött kerámia nyilvánvalóvá tette, hogy a kun szállás *Árpád-kori magyar előzményekre* települt rá.¹⁰ Ezt erősítették meg a temp-

⁹ Érdekes, hogy Pesty Frigyes helynévi gyűjtésében (1977. 247-248.) nem szerepel, holott közismertségét jelezve a III. sz. (1872-1884) katonai felmérés már feltünteti. Csendes László – N. Ipoly Márta 1977. 5161./4. szelvény.

¹⁰ A Velencei-tótól a Dunáig húzódó, ÉNy-DK irányú vízfolyások (Sárosd, Seregélyesi-, Czikolai-, Nagykarácsonyi-, Mélykúti víz stb.) elmocsarasodott völgyeitől szabdalt, gyér növényzetű löszfennsíkot a történeti kutatás – megfelelő okleveles forrásanyag hiányában – a kunok megjelenéséig szinte teljesen lakatlannak vélte. Györfly György 1990. 304. Perkátnán kívül azonban még legalább 20 településmaradvány bizonyítja, hogy a nem túl kedvező természetföldrajzi viszonyok ellenére egyes vízközei részek földművelésre és állandó megtelepedésre alkalmasnak bizonyultak már az Árpád-korban is. Hatházi Gábor 1987. 36, 50. jegyz. Az viszont kétségtelen tény, hogy a kunoknak – mint „későn” (1243-46) érkezőknek – többnyire a szántóföldi művelésre kevésbé alkalmas területek: vízjárta laposokkal váltakozó száraz homokhát-ságok, mocsaras lapályok, szikések jutottak. Pálóczi Horváth András 1986. 215-216. E részeket a túlélő lakosság az újratelepüléskor – a megüresedett, jobb adottságú helyekre húzódván – amúgy is lakatlanul hagyta. Ezek a steppei környezethez szokott (összetett gazdálkodásuk ellenére azért elsődlegesen nagyál-

lom körüli temető S-végű hajkarikás sírjai is (7., 11., 13., 53., 168., 277., 291. sír) (I. tábla 1-2.). Az Árpád-kori temető rész legkorábbi datálható értékei – a 277. sír apró gömböcskékből formált virágokkal díszített gyűrűje (I. tábla 4.)¹¹ és a 284. sír rovásírásos gyűrűje (I. tábla 3.)¹² – alapján a *falu alapításának ideje a 11. század végére – 12. század elejére tehető*. A szórványként napvilágra került indás-szalagfonatos kőfaragvány töredékek a templom megépülését ugyanekkorra valószínűsítik (4. kép).

A Kőhalmi dűlői magyar népesség korábbi falujára (vagy azok egyikére) a mai község ÉK-i peremén, a Faluhelyi dűlőben bukkantunk rá (3. kép). A gyaníthatóan templom nélküli település felhagyására minden bizonnyal Szent László (1077-1095) és Könyves Kálmán (1095-1116) törvénykezései jegyében került sor. Ez az időszak a feudális rend teljes kiépülésének, a templomokhoz kötődő, végleges falvak kialakulásának, a templom körüli temetkezések általános kötelezettséggé válásának kora ország-szerte.¹³ E korszakváltás jól ismert régészeti példája Kardoskút¹⁴, avagy Pusztaszentlászló és Felső-Söjtör¹⁵ településtörténeti kapcsolata. A Faluhelyi dűlő esetében a kérdés megnyugtató tisztázásához hitelesítő ásatásra lenne szükség.

A Kőhalmi dűlői magyar falu *13. századi elnéptelenedése* a tatárjárással magyarázható, jóllehet a Dunántúl viszonylagos nyugalomban vészeltte át a pusztításokat¹⁶. A lelőhelyünkötől pár km-re, a kishantosi Tégláégető környékén földbe rejtett pénzlelet¹⁷ mindenestre a szűkebb környék mongol dúlását sejteti¹⁸.

Miután jelen ismereteink szerint Perkatáról *nem őrződött meg Árpád-kori trott forrás*, csupán gyanítható, hogy *királyi birtok* volt. Fontos bizonyítéka ennek a kunok idetelepítése¹⁹. Ilyen célra szinte kizárólag királyi földeket használtak fel, s csak rendkívüli esetben voltak körükbe néhány, a birtokos család kihalásával úrtalanná vált magánbirtokot.²⁰ Seregélyes eladása kapcsán, IV. (Kun) László (1272-1290) okleveléből tudjuk, hogy a Perkatával szomszédos Sárosd (később maga is kun szállás)²¹ azelőtt a királyi lovászok faluja volt.²² Györffy György a Sárosd környéki lakatlannak vélt része-

lattartó) kunoknak még megfeleltek. Betelepülésük tehát nem csak a mongoloktól súlytott vidékekre szorított, hanem kiterjedt a spontán elvándorlás, természetes falupusztásodás miatt elnéptelenedett területekre is. Szabó István 1966. 139-183., Maksay Ferenc 1971. 78-79., Pálóczi Horváth András 1974. 245-248., Hatházi Gábor 1987. 36-38., Györffy György 1987a. 332.

¹¹ Halimba-Cseres 490. sírjának rokonpéldánya Szent László (1077-1095) ezüst denárjával (CNH I. 34.) került elő. Török Gyula 1954. 99-100., XXVI.t. 9-10., 1962. 165., Taf. LXXXVII.

¹² A legfrissebb kutatások szerint a gyűrűk túlnyomó részben a 11. század utolsó harmadára, Szent László korára keltezhetőek. A legkorábbi ismert példányt (Székesfehérvár-Maroshegy 6.sír) I. András (1046-1060) pénze, a legkésőbbit (Pusztaszentlászló 19. sír) II. Béla (1131-1141) pénze datálja. Szőke Béla Miklós – Vándor László 1987. 68-73.

¹³ Závodszy Levenete 1904. 162. (I.c.25.), 193. (I.c. 73.) Györffy György 1984. 2. kötet 970.

¹⁴ Méri István 1964. 7-8.

¹⁵ Szőke Béla Miklós – Vándor László 1987. 85.

¹⁶ Hatházi Gábor 1987. 36-37.

¹⁷ Fitz Jenő 1957. 6.

¹⁸ Györffy György 1987a. 334.

¹⁹ L. 10. jegyzet

²⁰ Gyárfás István 1870-1885. II. 439-450., Pálóczi Horváth András 1986. 215.

²¹ Hatházi Gábor 1988 b. 106-110.

²² Györffy György 1987 a. 402-403

ket királyi legeltető területként értelmezte.²³ A vidék Árpád-kori lelőhelyei ismeretében hozzátehetjük: Perkáta és a környék más, oklevélből szintén nem ismert, később kun szállással vált faluja ugyanúgy része lehetett a királyi birtokrendszernek, s csupán a véletlennek tudható be, hogy egyedül Sárosd esetében maradt fenn erről írott dokumentum.²⁴

Györffy György általánosan elfogadott véleménye szerint a kunok mezőföldi településtombje, a Hantos-szék²⁵, nem tartozott a kunok eredetibb szállásterületei közé: a foglaló nemzedék a Duna-Tisza közéről származott ide.²⁶ Mivel az 1279-es II. kun törvényben felsorolt szállásterületek közt a dunántúli még nem szerepel, s otlakásukat egy 1399-es adat bizonyítja először, az a nézet vált uralkodóvá, hogy a beköltözés a 14. század közepénél előbb nem következhetett be.²⁷ Ezt azonban az írott források tüzetesebb vizsgálata sem támasztja alá feltétlenül.²⁸ Az oklevelekből ismert dunántúli szállások sorában olyan pogány személynévi eredetű szállásnevek (Bajdamer-, Bezter-, Csabak-, Kajtorszállás) találhatóak, melyek a magyarországi kun helynevek legarchaikusabb, 13. század végi, 14. század eleji rétegéhez tartoznak.²⁹ Ezek közül is kiténik a legrégebbnek tekinthető Nyögérszállás. Neve IV. László kunokból álló, vazallus jellegű, feltehetően udvari-igazgatási feladatokat is betöltő, nomád eredetű elit testőralakulatára vezethető vissza (neugerii).³⁰ Hasonló eredményre jutunk a család- és birtoktörténet tanulmányozásakor. 1406-ban a kun előkelők egy csoportja – peres ügyük kapcsán – itt élő és birtokló közös őseikre, nagyapjukra és dédapjukra („...ab uno avo et prothavo...”) hivatkoznak.³¹ Visszakövetkeztetve – generációnként 30 évet számolva – úgy tűnik, hogy a dédapa valamikor a 13-14. század fordulóján élhetett, a foglaló nemzedék egyik vezetőjeként.³² E meglehetősen ingatag, közvetett bizonyítékok különös jelentőségűvé teszik a Kőhalmi dűlői kun temető legkorábbi rétegének kronológiai tisztázását.

A perkátai kun megtelepülés körülményeinek, idejének pontosításához hasznos részadatokkal szolgált a temetőt övező *kőárok* vizsgálata (2. kép). A feltárás során ki-

²³ Györffy György 1987 a. 328-329., 333.

²⁴ Az uralkodó család itteni birtoklásait jelzi, Sárosdon kívül Seregélyes (Smaragd comes családjának részbirtoka mellett) és Asszonyvására vagy Várásd(?) is. Utóbbit a Sárosddal DNY-ről közvetlenül szomszédos, mai Sárkeresztúrral azonosíthatjuk. Szintén királyi lovászok lakták, s egy 1192-es adatból sejtethető, hogy vásárhelye a királyné birtokában volt. Györffy György 1987a. 346., 402-403.

²⁵ A Hantos-székhez tartozott Perkátán kívül Hantosegyháza, Sárosd, Újszállás, Jakabszállás, Karácsonyszállás, Előszállás, Bajdamerszállás, Bezterszállás, Csabakszállás, Gyolcsapálszállása, Thobaliszentpéter, Nyögérszállás, Kajtorszállás, Ivánkateleke. Történetének legfontosabb forrásgyűjteményei és feldolgozásai: Gyárfás István 1870-1885. III. 458-770., Károly János 1896-1904.I. 184-203., 566-597., Mándoky Kongur István 1972. 73-82.

²⁶ Györffy György 1987b. 532., 1990. 304.

²⁷ Györffy György 1987a. 334., 1987b. 532., 1990. 304.

²⁸ Hatházi Gábor 1987. 34-41.

²⁹ Pálóczi Horváth András 1974. 256-257, 1986. 217-220.

³⁰ Hatházi Gábor 1987.40.

³¹ ZSO. II. (2. 4421.sz.) 543-544., Pálóczi Horváth András, 1974. 251.

³² Ez időben közel egybe esik a szomszédos Sárvíz melléki „besenyő ispánság” elhalásával. Miután közismert a kunok katonai szerepe magyarországi letelepedésükben, nem zárható ki annak lehetősége, hogy idekerülésük a besenyők „elmagyarosodása” folytán keletkezett űr betöltését célozta a helyi királyi hadszervezetben. Hatházi Gábor 1987.41., 1990. 35-40.

derült, hogy valójában *kettős árokrendszerrel* van szó, melynek korábbi fázisa Árpád-kori (3. árok, átl. Sz. = 220-230 cm, átl. M. = -230 cm). Használaton kívül kerülése szervesen összefügg a tatárjárás során megrongálódott *templom felújításával*. Az árkot – különösen a nyugati oldalon – a román kori épület gazdag 13. századi kerámia anyagot tartalmazó *pusztulási törmelke* töltötte fel. Az eltömődött temetőárok eredeti nyomvonalát többé-kevésbé követő új árkot (2. árok, átl. Sz. = 270 cm, átl. M. = -130 cm) már minden bizonnyal a kunok ásták, akik munkájuk során több korábbi sírt bolygattak (280, 284 sír). Az Árpád-kori körárkot eltömő épületomladék egyébként – vastagon szétterítve, elegyengetve – a *temető egész területét befedi*. A kun sírok jórészt ebbe ásták, míg az Árpád-kori sírok ez alatt a réteg alatt jelentkeztek. A temetkezési terület peremén, széles félkörben, követve a temetőárok vonalát, olyan *gödrök* sorára bukkantunk, melyeket szintén épülettörmelékkel töltöttek fel. A bennük talált csekély mennyiségű lelet azt jelzi, hogy aligha lehettek hulladékgyűjtők: talán a templom helyreállításához szükséges *homokot adhatták*. A leletanyaguk alapján 13. századi gödrök sok Árpád-kori sírt pusztítottak el³³, majd feltöltésük után kun sírokat temettek rájuk.³⁴ Már a fenti adatok is azt bizonyítják, hogy a temető kunok általi használatba vétele, s a templom újjáépítése már a 13. század végén be kellett hogy következzen.³⁵ Ezt látszik megerősíteni a 4. és 65. sír kettőskereszt (II. tábla 2., 10.), továbbá a 73. sír kettős keresztrel variált liliomos vésetű (II. tábla 3.) fejcsigűrűje is.³⁶ Lovag Zsuzsa kutatásai nyomán³⁷ Selmeczi László hívta fel a figyelmet e gyűrűtípusok 13. századi voltára, s arra a tényre, hogy jelenlétük a kun szállástemetőkben a 13. század második felében – végén megtelepedő nemzedéket jelzi.³⁸

Ugyanezen réteghez kell sorolnunk a 48. sírt is, jöllehet félbevágott halotti obulusa³⁹ a temetkezést látszólag a 12. század végére keltezi.⁴⁰ Jászdózsa – Négyszállás 64. és

³³ 3. gödör: 55. sír, 5. gödör: 19. sír, 6. gödör: 56. sír, 11-12. gödör: 107., 112., 114., 211. sír, 13. gödör: 239., 240., 243. sír, 15. gödör: 217., 245. sír, 17. gödör: 277. sír, 19. gödör: 285. sír.

³⁴ 5. gödör: 13. sír, 7. gödör: 287. sír, 12. gödör: 106., 108. sír, 14. gödör: 162., 163. sír, 15. gödör: 225. sír, 16. gödör: 242. sír.

³⁵ A kun megtelepülés igen gyakori jelensége, hogy a kunok ugyanazt a megtelepülésre legalkalmasabb tereppontot szállták meg, ahol a korábbi magyar falu is állt. A szakirodalom alapján Selmeczi László e csoportba sorolja Csengele, Szeged-Ötömös, Borbásszállás, Bene, Baracs lelőhelyeket, s ezt figyelte meg saját ásatásán, Karcag-Orondaszentmiklóson is. Horváth Ferenc 1977. 120., Móra Ferenc 1906. 19-20., 1908. 369-371., Szabó Kálmán 1938. 130-135., Selmeczi László 1982. 736., 1986. 131. Feltárások bizonyítják ugyanezt Szentkirályon és a Hantos-széki Sárosdon is. Pálóczi Horváth András 1976. 293-302., Hatházi Gábor 1988b. 106-110. Méri István nagykunsági terepjárásai során Kápolnás, Fábianszabony, Asszonyszállás, Bolchatelek, Hatház, Hegyesbor, Turgonyepéterszállása, Marjalaka, Pókhamara esetében tudott ilyen jellegű kontinuitást kimutatni. Méri István 1954. 1. kép, Pálóczi Horváth András 1974. 247. A helynévtudományi kutatások szerint a kun szállásoknak közel 1/4-e őzri korábbi magyar falu vagy templom nevét, s hasonló tartalmat jelez a pusztán álló, romos templomra utaló -egyháza végződés is. Pálóczi Horváth András 1986. 218-219. Hantos-széki példák: Thobaliszentpéter, Hantosegyháza.

³⁶ A 4. sírnak egyéb lelete nem volt, a 65. sír gyűrűjének kísérő leletei: gömbös fülbevalópár, pitykegomb, ár fatokban, gyűszű, vaskarika, gyöngy. A 73. sír gyűrűje pitykegombbal együtt került elő.

³⁷ Lovag Zsuzsa 1980. 221-236.

³⁸ Selmeczi László 1986. 132.

³⁹ A pénzék meghatározásáért V. Székely Györgynek (Kecskemét, Katona József Múzeum) tartozom köszönettel.

⁴⁰ Réthy László szerint e feliratozatlan verettípus (ezüst denár, CNH I. 119., Huszár Lajos 1979. 140.) – műhelyjegyei alapján – III. Bélától (1172-1196) II. Andrásig (1205-1235) bármikor forgalomban lehetett.

86., valamint Karcag-Orgondaszentmiklós 59. sírjának III. Béla (1172-1196) bizánci mintára vert bronzai bizonyítják, hogy a jász és kun szállástemetők legkorábbi periódusában nem szokatlan a 12. századi pénzek előfordulása.⁴¹ Pénzt egyébként egyetlen Árpád-kori sírban sem találtunk Perkátán, a kunoknál viszont annál többet (123., 181., 241., 273. sír). E sírok egyben azt is bizonyítják, hogy a *félbe vágott halotti obulus* – legalábbis ebben a temetőben – *kun szokáslelmékként* kell értékelnünk (123. és 241. sír). A 48. sír kun voltát erősíti az a tény is, hogy a temetkezés szöggel összeerősített deszkakoporsóban történt, ami az Árpád-kori sírokban nem volt megfigyelhető. A halott nyakában, farkasagyar⁴² mellé felfűzött pasztagyöngyök társaságában olyan nagyméretű – korábbi találói által „krétagyöngynek” elkeresztelt – típusra bukkantunk (IV. tábla 4.), melynek legközelebbi párhuzama a Szeged-Ötömösi kun szállástemető 20. sírjában került elő, kétségkívül a kunokhoz köthető gömbös fülbevalók mellől.⁴³

Perkáta régészeti adatai tehát azt jelzik, hogy a kunok mezőföldi beköltözésére *legkésőbb a 13. század végén* sor került. A pontosításhoz némi segítséget jelent, hogy a kunok 1279. évi privilégiuma nem említi a szállásterületek közt a dunántúlt.⁴⁴ A bevándorlás csak ezt követően, talán a Hód-tavi csata (1280 vagy 1282) után következett be: ekkorra tehetők ugyanis az utolsó nagy területi változások, népség átcsoportosulások a kunság történetében.⁴⁵ Elképzelhető, hogy a levert lázadók egy csoportját ekkor telepítik át a Mezőföldre.⁴⁶ Ezzel összhangban állnának azok az okleveles adatok is, amelyek a környék elnéptelenedett királyi birtokainak felszámolását és eladományozását nagyjából Kun László uralkodása idejére teszik.⁴⁷

A Kőhalmi dűlői kun sírokban talált jellegzetesen 14. századi leletanyag és a halotti obulusok – melyek kivétel nélkül Nagy Lajos (1342-1382) szerencsefejes denárjai⁴⁸ – továbbá a 64. sír bronzlemezről préselt pártaverete (I. tábla 7.), amely a pénzekkel gyakorlatilag azonos datáló értéket képvisel⁴⁹, a *temető Anjou-kori használatát*

⁴¹ Selmeczi László 1981. 170-171., 1986. 132-133. A jelenség magyar környezetben is előfordul: a csúti temető II. sírja a benne talált pártaöv alapján a 15. századra datálható, mellette két II. Béla (1131-1141) érem került elő. Gerevich László 1934. 141., 26. kép.

⁴² A temető állatsont anyagának meghatározásáért Takács Istvánnak (Budapest, Magyar Mezőgazdasági Múzeum) tartozom köszönettel. A közléshez hozzáfűzzük, hogy az anyagmeghatározás egy része egyelőre csak fotók alapján történt, így még nem végleges, „műhely állapotot” tükröz.

⁴³ Móra Ferenc 1906. 21., Szél Márta 1940. 162., XXVII.t.22.

⁴⁴ L. 27. jegyzet

⁴⁵ Györffy György 1990. 285-286. A Hód-tavi csata időpontját a szakirodalom 1280 vagy 1282-re helyezi. A kérdést legutóbb Blazovich László 1977. 941-945. foglalta össze. Szerinte az utóbbi látszik elfogadhatónak. Népség átcsoportosulásokra: Fodor István 1972. 239., Gyárfás István 1870-1885. III. 630-631., Pálóczi Horváth András 1974. 251.

⁴⁶ Hatházi Gábor 1987. 34-41.

⁴⁷ Györffy György 1987 a. 335. és 1. 24. jegyzet

⁴⁸ CNH II. 89A., Huszár Lajos 1979. 140.

⁴⁹ A veret egyszerű zsinórkeretbe foglalt középmezejét Nagy Lajos kedvelt címerének primitív népi utánezata díszíti: oromdiszes csöbörsisak tetején, szájában patkót tartó struccfej két toll között, a sisak alatt megdöntött címerpajzs. A közismert Nagy Lajos síremléken és az aacheni palástkapcsokon (Művészet... Kat. 14., 5. t.) kívül – néhány példát kiragadva – ez a címerábrázolás tűnik fel Nagy Lajos 1396. évi titkos-, és 1352. évi gyűrűs pecsétjén. Művészet... Kat. 42. és 45. Pénzekben való előfordulása: Károly Róbert 1329 utáni garasán (CNH II.7.) és Nagy Lajos 1370 előtti garasán (CNH II.70.) Művészet... Kat. 66. és 75., 23. és 25.t. Ez a címerkép díszíti az Anjou-kori kályhacsempék III. csoportjának 3. típusát is, kora a 14. század második felére tehető. Holl Imre 1958. 219., 24. kép.

jelzik. A csontosövek, pártaövek, párizsi kapcsok, gyöngyös-bronzszálas párták, csontból esztergált vagy bronzból öntött hengeres övpecek, láncos-hurkos övkapcsok stb. hiánya⁵⁰ arra vall, hogy az *idetemetkezés a 15. század elején megszűnt*. A szállás népe – ma még ismeretlen okból – Perkáta egy másik határrészébe, kb. 3-4 km-re ÉNy-ra, a Parragi rétre költözött át.⁵¹ Az 1417-től a török korig folyamatosan jelentkező írott források már erre a 15-16. századi faluhelyre vonatkoznak.⁵²

A kun temetkezések

A Kőhalmi dűlői temető *kun rétege* tehát a 13. század végétől a 15. század legelejiéig, a kun beolvadás legérdekesebb, *átmeneti korszakában* működött. Mint ilyen, tökéletesen tükrözi azt a sajátos színezetű, kettős gyökerű keverékkultúrát, melyet a bevezető röviden vázolt.

A mezőföldi kunok integrálódásának szembeutó jele, hogy halottaikat már *keresztény módra*, a felújított Árpád-kori templom cintermében földelték el.⁵³ A kun sírok NyDNy(fej) – KÉK(láb) tájolása azonos az Árpád-kori sírokéval: minden bizonnyal a templom tengelyének irányát követte. A halottakat háton fekvé, nyújtott helyzetben temették el, ez alól rendkívüli kivétel a 173. és 187. sírban tapasztalt hasra fektetés. Utóbbiak esetleges hitvilági tartalmának tisztázása még további kutatásokat igényel.⁵⁴ A halottak fektetéséhez hasonlóan semmiféle eltérés sem észlelhető az Árpád-kori és kun sírok közt a kéztartást illetően. Formai változatai: karok kinyújtva a test mellett, ritkábban a medencére hajtva. A magyar és kun temetkezéseket – ahol ez megfigyelhető volt – egyaránt a sarkain lekerekített téglalapforma sírgödörök jellemzik. A kun halottakat – ellentétben az Árpád-koriakkal – gyakran szöggel össze-

⁵⁰ Szabó Kálmán 1938. 58-78., Gerevich László 1943. 103-167., Bálint Alajos 1936. 222-241., 1938. 138-190., 1939. 146-164., 1956. 55-84., Foltiny István-Korek József 1954. 149-190., Kovács Béla 1972. 119-158., Papp László 1960. 197-252., 1962. 199-219., ifj. Fehér Géza 1955. 190-201., 1957. 66-73., Gömöri János 1970. 109-128., Horváth Ferenc 1977. 91-125., V. Székely György 1987. 83-84., Hatházi Gábor 1988b. 106-110., Pálóczy Horváth András 1982. 103-105., Benkő Elek 1980. 322-342.

⁵¹ Az 1986-87. évi terepbejárások során megtalált 15-16. századi falu valószínűleg azonos az 1930-as évek óta a „Baráti dűlő Sóstói része”-néven ismert lelőhellyel, ahol cserepeket, kemence maradványokat, csontokat találtak földmunka során. Ugyaninnen került az István Király Múzeumba egy török bronz érem is. Fitz Jenő 1957. 6., 10. Ma a terület „Régi fácános”, „Alapi rétek” elnevezése is gyakori, a katonai felméréseken szereplő Tamás-dombbal azonos. Csendes László – N. Ipoly Márta 1977. I. (1782-85) Col. XIII. Sec.24., II. (1829-1866) Col. XXXI. Sec. 54., III. (1872-1884) 5161/4.

⁵² Gyárfás István 1870-1885. III. 565-568., 682-683., 735-749., 767-768., Károly János 1896-1904. I. 190-191. 199., 573-576, 579-589, Káldy Nagy Gyula 1977. 32-33.sz., 51., 1985. 428.sz. 481.

⁵³ Hasonló példákra I. 35. jegyzet. Más kun csoportoknál a feudalizálódás és kereszténnyé válás jóval később indulhatott meg. Selmeczi László szerint ezt jelzik azok a 13. század végétől kezdve már bizonyíthatóan használt, kezdetben valószínűleg még pogány szállástemetők, melyek területén csak jóval később, a 14. század végén – 15. század elején épültek csak meg a templomok (Karcag-Asszonyzállás, Túrkeve-Móric, Mizse). Selmeczi László 1973. 112., 1982. 736., 1986. 131.

⁵⁴ A jelenség Árpád-kori előfordulásaival Szabó János Győző foglalkozott. A rendszerének III. csoportjába sorolt hasra fektetéseket főleg nőkre jellemző rítusnak tartotta. Elfogadta G.Wilke véleményét, aki „...az arc föld felé fordításának tulajdonított... lényegi jelentőséget: a gonosz nézése az élők felé így lehetetlen, másrészt a lélek így nem tud visszarepülni a szájon át a testbe, s a megholt így képtelen visszatalálni a falujába.” Szabó János Győző 1976. 40-41., 66., 18. ábra.

rősített, kapcsokkal is ellátott deszkakoporsóba fektették. (46., 47., 48., 50., 51., 91., 123., 130., 140., 141., 161., 163., 170., 177., 180., 183., 205., 225., 252. sír).

Az egykorú magyar temetőkhöz képest összehasonlíthatatlanul *gazdagabb leletanyagra* bukkantunk a kun sírokból.⁵⁵ Ez elsősorban a nőknél és gyermekeknél volt megfigyelhető⁵⁶, akiket a *keresztény felfogással szöges ellentétben* teljes pompával, felkészerve, legfontosabb használati tárgyaikat mellékelve készítették fel a túlvilági életre.

Viseletükben – mely bizonyos fokig nyelvi, etnikai öntudatuk kifejezője is – már a *helyi tárgyak túlsúlya* figyelhető meg.⁵⁷ A kun sírokból talált *ékszerek*: főként az aranyozott rosszezüstből vagy bronzból préselt, kerek vagy szögletes, felvarrható ruhavarratok (I. tábla 5-16.), a pityke- és csörgősgombok (I. tábla 17-24) övcsatok (II. tábla 11-16.) csaknem kivétel nélkül helyi magyar, többnyire gótikus ízlésű készítmények.⁵⁸ Ugyanakkor e tárgyak *viseleti módja keleti* hagyományok továbbélését jelzi. A gótikus díszlemezeket sokszor találtuk a mellkason, gyakran jobboldalt, esetleg váll és csípőtájon (1., 45., 51., 125., 161., 181., 256. sír). Ez a többi kun temetőből is jól ismert jelenség a Képes Krónikában többször ábrázolt, hagyományos *nomád kaftán-viselet* meglétét bizonyítja.⁵⁹ Előfordultak ezen kívül koponyán (64., 141., 146. sír), mint *párta*-esetleg *süvegveretek*, s díszíthettek *övről lelógó szalagokat* is (183. sír). Hasonlóan sokrétűen használták föl a pityke és csörgősgombokat. Zömében *az inget* fogták össze velük nyak és hastájékon (1., 10., 45., 51., 64., 65., 73., 125., 130., 141., 146., 180., 192., 225., 273. sír), de előfordultak pártadíszként a homlokon is (161. sír) vagy az előbb már említett módon: *övről lelógó szalagra* varrva (183. sír). A kun sírok kiemelkedő jelentőségű ékszerei a felhúzott 1 vagy 3 lemezgömbös fülbevalók (45., 64., 65., 123., 130., 141., 146., 180., 216. sír) (II. tábla 17-20.). Azon kevés tárgyak közé tartoznak, melyek biztosan köthetők a kunság *archaikus viseletéhez*, s divatjuk a 14. század végéig nyomon követhető.⁶⁰ Eredetük a bizánci kultúrkörre és annak tágabb peremterületeire (Délország, Balkán, Kaukázus – vidék) vezethető vissza. A gömbös fülbevalók már a 7-8. századi avar emlékanyagban megtalálhatók⁶¹, divatjuk a honfoglalás- és Árpád-kor idején szorul ki a Kárpát-medencéből. A 9-10. századtól – bizánci hatásra – jellegzetesen kelet-európai ékszerré válnak, fellelhetők Délország 11-13. századi nomád anyagában is. A leghangsúlyosabban a balkáni népek viseletében honosodtak

⁵⁵ Pálóczi Horváth András úgy véli, hogy a 14. század közepén a szállástemetőkben megjelenő leg-gazdagabb sírok (ilyen Perkátán a 46., 64., 141., 183. sír) a nemzetségszűk, kapitányi családok rétegének tulajdoníthatók, akik felhagyva a magányos lovassírok pogány szokásával, az új rend és vallás jegyében már népükkel éltek és temetkeztek. Pálóczi Horváth András 1985. 99-100.

⁵⁶ Ugyanez jellemzi a jászódzsai jász szállástemetőt is. Selmeczi László 1981. 173.

⁵⁷ Pálóczi Horváth András 1982. 103.

⁵⁸ Szabó Kálmán 1938. 40-58., Móra Ferenc 1906. 18-27., 1908. 361-371., Széll Márta 1940. 161-165., Gerevich László 1943. 137., 152-157., Hampel József 1880. 46-50., B. Oberschall Magda 1942. 8-9., 1945. 13-21., Kőhegyi Mihály 1972. 205-213., H. Tóth Elvira 1972. 215-223., Zsámbéky Mónika 1983. 105-128., Pálóczi Horváth András 1982. 103., Hatházi Gábor 1988 b. 106-119., H. Kollen Judit 1986. 51-56.

⁵⁹ Szabó Kálmán 1938. 50-52., Pálóczi Horváth András 1982. 103., Zsámbéky Mónika 1983. 107-108., Hatházi Gábor 1988 b. 117-118.

⁶⁰ Pálóczi Horváth András 1982., 103., Hatházi Gábor 1988 b. 115.

⁶¹ Kiss Gábor 1983. 100-101., 108., 110.

meg, ahol népi ékszerként egészen a 18. századig tovább éltek.⁶² 13-14. századi magyarországi elterjedésüket nagy valószínűséggel köthetjük a bizánci-balkáni kultúrelemeket előszeretettel magukba olvasztó kunok közvetítő szerepéhez:⁶³ a ma ismert hazai példányok vagy kun, vagy azzal közvetlenül szomszédos lelőhelyről származnak.⁶⁴

Steppei hagyományok meglétét bizonyítja a sírokban található – a szorosán vett viselethez ugyan kötődő – *használati tárgyak nagy mennyisége* is. Gyakoriak a kések (46., 47., 66., 123., 141., 149., 192., 256. sír) (III.tábla 2.), borotvák (46., 141. sír) (III. tábla 1.), ár-szerű szűrőeszközök töredékei (46., 123., 273. sír) (III. tábla 4.), valamint a Szeged-Ötömösről már ismert, szegecselt végű keskeny pengéfeleségek (51., 123. sír) (III. tábla 3.), melyeket Móra Ferenc és Széll Márta törként határozott meg.⁶⁵ A 65. sírből fatokba bújtatott ár került napvilágra, egy gyűszű társaságában (III.t. 5., 9.). Több sírban fordult elő csontból vagy ólomból készült tűtartó (1., 141., 192. sír) (III. tábla 6-8.), tű (16.sír), orsógomb (183. sír) (III. tábla 12.), kulcs (123., 192. sír) (III. tábla 11.), „T”-kulcsra emlékeztető kettős horog⁶⁶, esetleg hálókötő tű (?)⁶⁷ (192. sír) (III.tábla 13.). Esetenként tűszerszám is került sírba: tűpatkó (170. sír) (III. tábla 17.) vagy azt helyettesítő (?), másodlagosan felhasznált vas sarkantyú töredék (180. sír) (III. tábla 10.), kovák (141., 191., 238. sír) (III. tábla 14-16.).

E használati tárgyak lelőköri körülményei hasznos adatokkal szolgálnak a kun sírokban talált *gyöngyök funkciójának* meghatározásához, s egyúttal egy igen lényeges, *nomád gyökerű viseleti elem* felismeréséhez. E gyöngyök nyakláncként való használatát – a 43. sír kivételével – kizárja az a tény, hogy szinte mindig deréktájon, jobb oldalon, a kéz magasságában kerültek elő (III. tábla 1., 8.) A Kecskemét környéki kun szállások kapcsán a problémával Szabó Kálmán is találkozott. Az ágasegyházi temető XXXI., XXXV. és XLIX. sírjában továbbá az aranyegyházi XXXIV. sírban bukkant rájuk, szintén jobb kéz tájékán. Nem ismervén fel az ágasegyházi XXXI. és XXXV. sírban lelt „ólomcsövek” – a közölt fotókból ítélve a perkátai példányokkal azonos tűtartók – valódi funkcióját, továbbá figyelemmel kívül hagyva a XLIX. sírban a gyöngyök közt talált gyűszű fontosságát: a gyöngyosorokat és „ólomcsöveket” rózsafüzér részeként értelmezte.⁶⁸ Szeged-Ötömösön Móra Ferenc is rögzítette a jelenséget (24., 50., 59. sír).⁶⁹ Ott az 50. sírban a gyöngyök szövet- és zsinórmaradványokkal együtt kis csomagot alkottak.⁷⁰ Selmeczi László az orgondaszentmiklósi kun szállástemető 1. sírjában szintén talált gyöngyöket a medence körül.⁷¹ Perkátán e gyöngyök a 46. sírban tör és

⁶² Hatházi Gábor 1988 b. 115., 67.j., Pálóczi Horváth András 1989 b. 111-115.

⁶³ L. 60. jegyzet

⁶⁴ Szabó Kálmán 1938. 45-46., 153-154. és 173-179. kép, Széll Márta 1940. 163., XXVIII.t. 1,8,24, Pálóczi Horváth András 1989 b. 111-115. II.t. 1-2., magyar temetőkből ismert példányok: V. Székely György 1987. 83.

⁶⁵ Móra Ferenc 1906. 25-26., Széll Márta 1940. 163., XXIX.t. 18.

⁶⁶ A kulcs vagy kettős horog problémájára már a X-XI. századi leletanyagban is felmerült (Tiszasüly ill. Tiszajenő-Kecskéspart). Késő-középkori rokonpéldánya: Pomáz-Klisza. Mesterházy Károly 1983. 157., 159. 1-2. ábra. Hasonlót közöl Szabó Kálmán 1938. 517. kép.

⁶⁷ Bakay Kornél 1989. 168. kép 3.

⁶⁸ Szabó Kálmán 1938. 40-45., 136-137. és 140-146. kép.

⁶⁹ Móra Ferenc 1906. 22., 25., 26.

⁷⁰ Móra Ferenc 1906. 25.

⁷¹ Selmeczi László 1986. 18.j.

kés töredékeivel, az 51. sírban törpenge töredékeivel, a 123. sírban övkarika, ár, és és törpenge töredékeivel kerültek elő, minden esetben jobb kéznél, övmagasságban. Már a fentiek alapján is kézenfekvőnek látszik a feltételezés: a gyöngyök késfélék mellé, *övre függesztett tarsolyt vagy zacskót díszítettek.*⁷² Az elképzelés valószínűségét a 192. sír igazolja. Itt ugyanis a gyöngyök között az avar anyagból jól ismert tarsolyzáró- vagy függesztő lánc⁷³ is előkerült a hozzá tartozó zárópecekkel együtt (IV. tábla 7.): övcsat, kés, kulcs, kettős horog, vaskarikák stb. társaságában. Hogy a tarsolyok *nemcsak bőrből vagy szövetből* készülhettek, azt a 216. és 273. sír „leselejtezett” láncingek⁷⁴ tenyérnyi foszlányaiból varrt készségtartó zacskói bizonyítják, melyek tökéletesen azonos helyzetben és kísérőleletekkel együtt kerültek elő a halott derekán, jobb oldalon (IV. tábla 9.).

A tarsolyok vizsgálata egyúttal néhány *pogány hitvilági elem* felismerését is elősegítette. A 140. és 141. sírban a tarsoly gyöngyeit a mellkason találtuk meg: utóbbinál kés, borotva, tűtartó, kova társaságában. A 66. sírban a gyöngyök a jobb vállnál voltak a késsel és egy vékony ezüstkarikával: az ugyanitt fellelt övcsat már egyértelművé tette, hogy a fenti esetekben – a temetkezési szertartás részeként – az *övet lecsatolták és a mellre fektették.*⁷⁵ A vékony keresztény máz alatt aktívan élő, pogány hagyományokat jelez az is, hogy a *tarsoly gyöngyei közé* gyakran nyúl, róka ugrócsontjából, halcsigolyákból faragott „*ongonoka*” *vartak fel.*⁷⁶ (51., 61., 128., 140., 141. sír) (IV. tábla 1., 8.). Rontás elleni amuletteket – átfúrt agyarakat – gyöngyök vagy tornyos csiga mellé felfűzve nyakban is találtunk (48., 180. sír) (IV. tábla 2-6.). Minden bizonnyal ugyanilyen *pogány szokáselemként* (talán ételmellékletként?) értelmezhető a test alá csúszott lócsont a 68., és juhcsont a 141. sírban. Termékenységi szimbólumként is számbajöhető, mellkasra helyezett tojás mellékletre a 162. sírban bukkantunk rá.⁷⁷

A most ismertetett temető ugyan már jelen állapotában is hasznos részadatokkal gazdagítja a kun kutatást, de távolról sem tekinthető feldolgozottnak. A részletes

⁷² E viseleti mód – gyöngyök nélkül – a jászoknál is kimutatható. Selmeczi László 1981. 175.

⁷³ A valószínűleg női viseleti elemként funkcionáló, 8-as alakú szemekből álló, bronz függesztőlánc már a kora avaroknál feltűnik. Viseleti módjáról Szigetszentmiklós–Háros 14. sírja árulkodik: a jobb combcsont táján, két késféléséggel együtt került napvilágra. Ugyanilyen lánc ismert az 1. sírból is. Párhuzamaik: Mezőbánd, Várpalota-Gimnázium, Szeghegy, Szelevény, Németsűrű, Gátér, Csákberény. Cs. Sós Ágnes 1961. 32., 42., 48., 3. kép 1., 12. kép 1., Bp-Fehérvári út. Nagy Margit 1974. 63., 82., 19. kép 11., 25. kép. Az egyszerű vaskarikákból álló, övről lelógó láncok gyakori leletei a későbbi (7-8. századi) avar síroknak is. Általában nőknél fordul elő itt is, a kéz és a combcsontok tájékán, jobb vagy baloldalon, kés, tűtartó, csipesz stb. társaságában. Például Czikón 14, Regölyön 14, Bonyhádvarasdon 2, Závodon 7 sírban fordultak elő. Kiss Gábor – Somogyi Péter 1984. 33., 80., 146., 173.

⁷⁴ Láncingek kunok általi használatára Pálóczi Horváth András 1982. 91-93., 1-2. kép.

⁷⁵ Talán ugyanez lehet a magyarázata a Szeged-ötömösi 59. sír gyöngyeinek is, melyek a mellre felhajtott jobb kéz körül jöttek elő. Móra Ferenc 1906. 26.

⁷⁶ Itt köszönöm meg Tomka Péter baráti észrevételét, melyben arra hívta fel figyelmemet, hogy kevéssé szerencsés a nem teljesen azonos tartalmú, szibériai burját-mongol őskultuszra vonatkozó kifejezés kunokra való kiterjesztése. Mentségül szolgáljon, hogy e terminológiai pontatlanságot a megfelelőbb elnevezés hiánya indokolja, továbbá az a tény, hogy a tárgyítást a honfoglalás kori és avar szakirodalomban már e néven honosodott meg. Dienes István 1972. 51-52., Bálint Csanád 1975. 52-53., 1-3.j.

⁷⁷ Hasonló jelenségek figyelhetők meg Szeged-Ötömös (1, 28, 29, 34, 43, X. sír), Csengele (31. sír), Karcag-Orgondaszentmiklós (40, 478. sír), Karcag-Asszonyzállás (167, 170. sír) kun szállástemetőkben is. Móra Ferenc 1906. 18-27., 1908. 369-371., Horváth Ferenc 1977. 105., 111., Pálóczi Horváth András 1973. 245., Selmeczi László 1982. 733-734.

anyagközléseken és részlelmzéseken kívül sok feladat vár még elvégzésre, különösen a zoológia és antropológia⁷⁸ területén. Nagy remények fűzhetők az utóbbi szakterülethez: talán embertanilag is plasztikusan válik el egymástól a magyar és kun népeesség. A kun embertani jelleg meghatározásán felül ez nagy segítséget nyújthatna a lelet nélküli, relatív kronológiába sem vonható sírok hovatartozásának eldöntésénél, hogy az egyéb vizsgálatokban rejlő lehetőségéről ne is beszéljünk. Külön problémát jelent, s újabb feltárásokat igényel a *faluhely*. Az itt nyerhető újabb információk még közelebb vihetnek a kun asszimilációs folyamat és életformaváltás mélyebb megismeréséhez.⁷⁹

IRODALOM

Bakay Kornél

1989 Feltáru a múlt? Budapest 1989.

Bálint Alajos

1936 A Makó-mezőkopáncsi középkori temető sírleletei. *Dolg.* 12. (1936) 222-241.

1938 A kaszaperi középkori templom és temető. *Dolg.* 14. (1938) 138-190.

1939 A mezőkovácsházi középkori település emlékei. *Dolg.* 15. (1939) 146-164.

1956 A Kiskunfélegyháza – templomhalmi temető. *MFME* 1956. 55-84.

Bálint Csanád

1975 A szaltovó-majaki kultúra avar és magyar kapcsolatairól. *Arch. Ért.* 102. (1975) 52-63.

Benkő Elek

1980 A középkori Nyársapát. *Stud. Com.* 9. (1980) 315-422.

Blazovich László

1977 IV. László harca a kunok ellen. *Századok* 111. (1977) 941-945.

B. Oberschall Magda

1942 A salgótarjáni, orgondaszentmiklósi és pakonyi középkori sírleletek. Budapest 1942.

1945 A Kiskunhalas – bodoglár-pusztai középkori ezüstlelet. *Magyar Múzeum* 1945. 13-21.

CNH Réthy László, Corpus Nummorum Hungariae.

I. Árpádházi királyok kora. Budapest 1898.

II. Vegyesházi királyok kora Budapest 1907.

Csendes László-N. Ipoly Márta

1977 Települések szevényezése az I-II-III. katonai felmérések alapján. *Hadtörténeti térképtár.* Budapest 1977.

Cs. Sós Ágnes

1961 Újabb avarkori leletek Csepel szigetről. *Arch. Ért.* 88. (1961) 32-51.

Dienes István

1972 A honfoglaló magyarok. Budapest 1972.

iff. Fehér Géza

1955 Az 1949. évi Mohács-Csele pataki mentőásatás. *Arch. Ért.* 82. (1955) 190-201.

1957 Az egervári leletmentő ásatás. *Arch. Ért.* 84. (1957) 66-73.

Fritz Jenő

1957 A Fejér megyei múzeumok évi jelentése az 1956. évre. *IKM Közleményei E. Sorozat* 1.sz. Székesfehérvár 1957.

⁷⁸ Az antropológiai feldolgozásért Éry Kingának tartozom köszönettel.

⁷⁹ A rajzokat Branczeiz Zsuzsanna készítette. Végezetül szeretnék köszönetet mondani Bóna István-nak, Pálóczi Horváth Andrásnak, Selmeczi Lászlónak, akik szakmai tanácsaikkal munkám során végig segítettek, s támogatásukért, amely a perkátai feltárásokat egyáltalán lehetővé tette.

Foltiny István-Korek József

1945 A csecstói középkori templom. Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve I. (1944-45) 149-190.

Fodor István

1972 Újabb adatok a bánkúti lovassír értékeléséhez. FA XXIII. (1972) 223-242.

Gömöri János

1970 Beszámoló a sárospataki róm. kat. templom mellett 1986-ban végzett ásatásról. HO-MÉ IX. (1970) 109-128.

Gyárfás István

1870-1885 A Jász-kunok története I-IV. Kecskemét-Szolnok-Budapest 1870-1885.

Györffy György

1984 A magyar állam megszilárdulása. Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. főszerk. Székely György 2. kötet V. 893-966. Budapest 1984.

1987 a Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. II. D-Gy. Budapest 1987.

1987 b Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. H-K. Budapest 1987.

1990 A magyarországi kun társadalom a XIII-XIV. században. A magyarság keleti elemei. 274-304. Budapest 1990.

Hampel József

1880 A fehértói lelet. Magyarhoni régészeti leletek repertórium. Arch. Közl. XIII. (1880) 46-50.

Hatházi Gábor

1987 Adatok a Hantos-széki kunok településtörténetéhez. A Jászkunság kutatása. 29-65. Szerk. Fazekas J.-Szabó L.-Szttrinkó I., Kecskemét-Szolnok 1987.

1988 a Kunok a Mezőföldön. Művészet 1988/10. 16-21.

1988 b 14. századi ruhakorongpár Sárospatról és viselettörténeti kapcsolatai. Arch. Ért. 114. (1987-88) 106-120.

1989 Hantos múltja a régészeti emlékek tükrében. Közművelődés Fejér megyében. 1989/1-2. 5-10.

H. Kolba Judit

1986 Die Fragen der Chronologie der profanen Goldschmiedekunst im 14. Jahrhundert. Alba Regia XXII. (1985) 51-56.

H. Tóth Elvira

1972 A kelebiai kincslelet fémtárgyainak ötvöstechnikai vizsgálata. Cumania I. (1972) 215-223.

Holl Imre

1958 Középkori kályhacsempék Magyarországon I. Bp. Rég. 18. (1958) 211-279.

Horváth Ferenc

1977 Csengele középkori temploma. MFMÉ 1976-77/1. 91-126.

Huszár Lajos

1979 Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Budapest 1979.

Káldy Nagy Gyula

1977 A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Budapest 1977.

1985 A budai szandzsák 1546-1590. évi összeírásai. Budapest 1985.

Károly János

1896-1904 Fejér vármegye története I-V. Székesfehérvár 1896-1904.

Kiss Gábor

1983 Egy avarkori fülbevalótípusról. Arch. Ért. 110. (1983) 100-111.

Kiss Gábor-Somogyi Péter

1984 Tolna megyei avar temetők. Diss.Pan.Ser. III. Vol. 2. (1984)

Kovács Béla

1972 Nagytálya középkori templomának feltárása. Egri MÉ. 10. (1972) 119-158.

Kőhegyi Mihály

1972 XIV. századi ezüstkincs Kelebiáról. *Cumania* I. (1972) 205-213.

Lovag Zsuzsa

1980 Árpád-kori pecsétgyűrűk I. *FA XXXI.* (1980) 221-238.

Maksay Ferenc

1971 A magyar falu középkori településrendje. Budapest 1971.

Mándoky Kongur István

1972 A Hantos-széki kunok. Székesfehérvár Évszázada 2. (1972) 73-82.

Méri István 1954

Beszámoló a tiszalök-rázompusztai és túrkeve-mórici ásatások eredményeiről II. *Arch. Ért.* 81. (1954) 138-154.

1964 Árpád-kori népi építészetünk feltárt emlékei Orosháza határában. *Rég.Füz. Ser.II.* 12. (1964)

Mesterházy Károly

1983 Régészeti adat kulcs szavunk eredetéhez. *FA XXXIV.* (1983) 157-164.

Móra Ferenc

1906 Ásatás a Szeged-Ötömösi Anjou-kori temetőben. *Arch. Ért.* 26. (1906) 18-27.

1908 Szeged vidéki leletekről. *Arch. Ért.* 28. (1908) 361-371.

Művészet...

Művészet I. Lajos király korában (1342-1382). Kiállítási katalógus., István Király Múzeum, Székesfehérvár 1982. szeptember – 1983 március. (Fk. MTA Művészettörténeti Kutató Csoport) Szerk. Marosi E.-Tóth M.-Varga L.

Nagy Margit

1974 A Fehérvári úti avar temető. Bp. *Rég.XXIII.* (1974) 59-98.

Papp László

1960 A mohácsi csatahely kutatása. *JPMÉ* (1960) 197-252.

1962 Újabb kutatások a mohácsi csatatéren. *JPMÉ* (1962) 199-219.

Pálóczi Horváth András

1973 A magyarországi kunok régészeti kutatásának helyzete. *FA XXIV.* (1973) 241-248.

1947 A kunok megtelepedése Magyarországon. *Arch. Ért.* 101. (1974) 244-259.

1976 A Lászlófalván 1969-74. évben végzett régészeti ásatások eredményei. *Cumania* IV. (1976) 275-230.

1982 Régészeti adatok a kunok viseletéhez. *Arch. Ért.* 109. (1982) 89-107.

1985 A kunok feudalizálódása és a régészet. Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. 93-104. Szerk. Fodor I.-Selmeczi L., Budapest 1985.

1986 Régészeti és településtörténeti adatok a kunok letelepedéséhez. Falvak, mezővárosok az Alföldön. 215-236. Szerk. Novák L.-Selmeczi L., Nagykovács 1986.

1989 a Besenyők, kunok, jászok, Budapest 1989.

1989 b A Balota pusztai középkori sírlelet. *Cumania* 11. (1989) 95-148.

Pesty Frigyes

1977 Fejér megye helységnévtára. (Közreadó Párniczky József) Fejér megyei Történeti Évkönyv 11.(1977) 161-306.

Selmeczi László

1973 Adatok és szempontok a kunok régészeti kutatásához Szolnok megyében. *Szol MÉ* 1.(1973) 105-115.

1981 A négyszállási jász temető. (Előzetes közlés az 1980 évi feltárásról) *ComArch. Hung.* (1981) 165-178.

1982 A magyarországi kunok temetkezése a 13-16. században. Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. 725-737. Szerk. Balassa I.-Újváry Z., Debrecen 1982.

1985 A kunok és jászok emlékéanyagának kutatása. Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. 79-92. Szerk. Fodor I.-Selmeczi L., Budapest 1985.

1986 A kunok és jászok régészeti kutatásának néhány problémája. Folklor és Etnográfia 24. 129-142., Szerk. Németh P. Debrecen 1986.

1988 A kunok nomadizmusának kérdéséhez. HOMÉ XXV-XXVI. (1988) 177-188.

Szabó István

1966 A falurendszer kialakulása Magyarországon (X-XV. század), Budapest 1966.

Szabó János Győző

1976 Árpád-kori telep és temetője Sarud határában III. Egri MÉ XIV. (1976) 17-89.

Szabó Kálmán

1938 Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Bibliotheca Humanitatis Historica III., Budapest 1938.

Széll Márta

1940 Elpusztult falvak, XI-XVI. századbeli régészeti leletek Szeged és Hódmezővásárhely határában. Dolg. XVI. (1940) 159-180.

Szőke Béla Miklós-Vándor László

1987 Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője. Budapest 1987.

Török Gyula

1954 Halimba-Cseres X-XII. századi temetője. FA VI. (1954) 95-105.

1962 Die Bewohner von Halimba aus den 10-11. Jh. Arch. Hung. 39. (1962)

V. Székely György

1987 Középkori templom és temető feltárása Nyárlőrincen. Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1986. 81-85. Kecskemét 1987.

Závodszky Levente

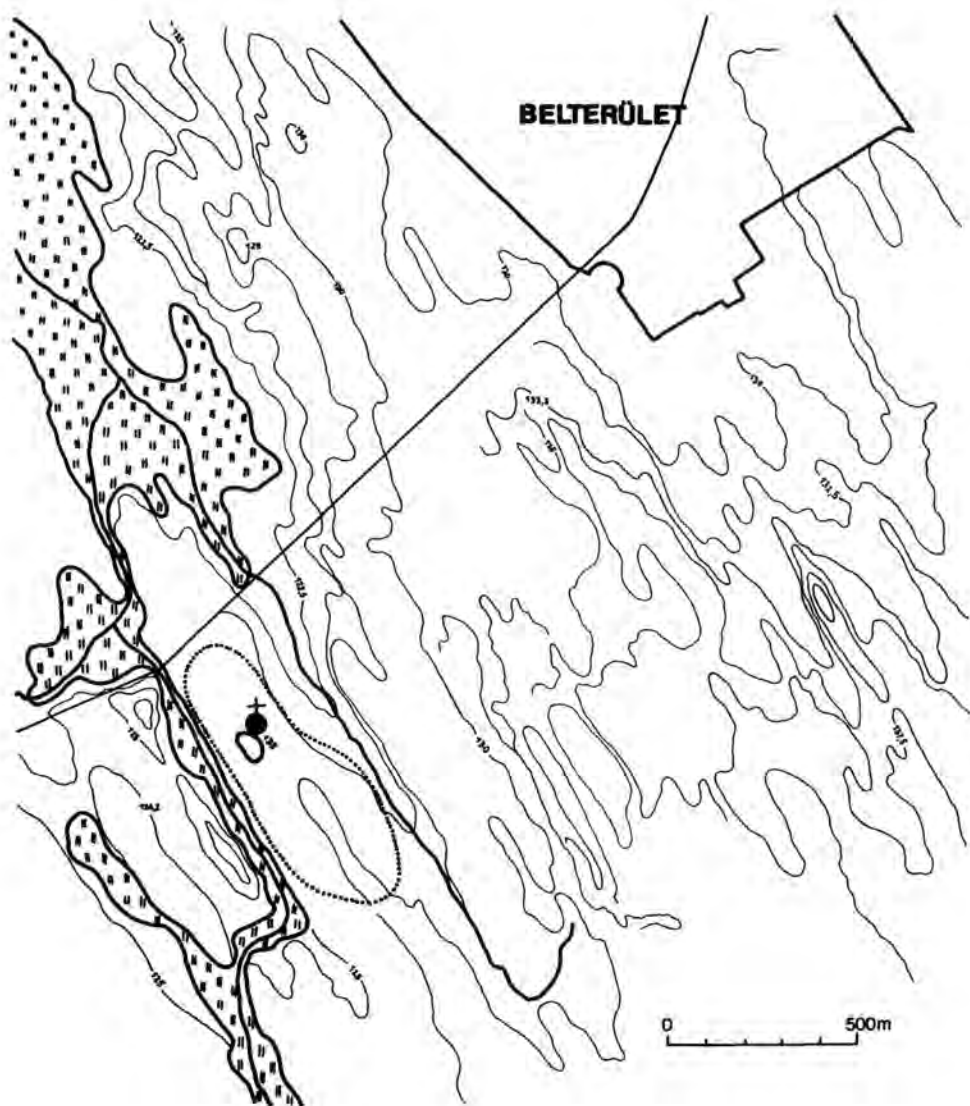
1904 A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Művelődéstörténeti Értekezések 10. Budapest 1904.

Zsámbéky Mónika

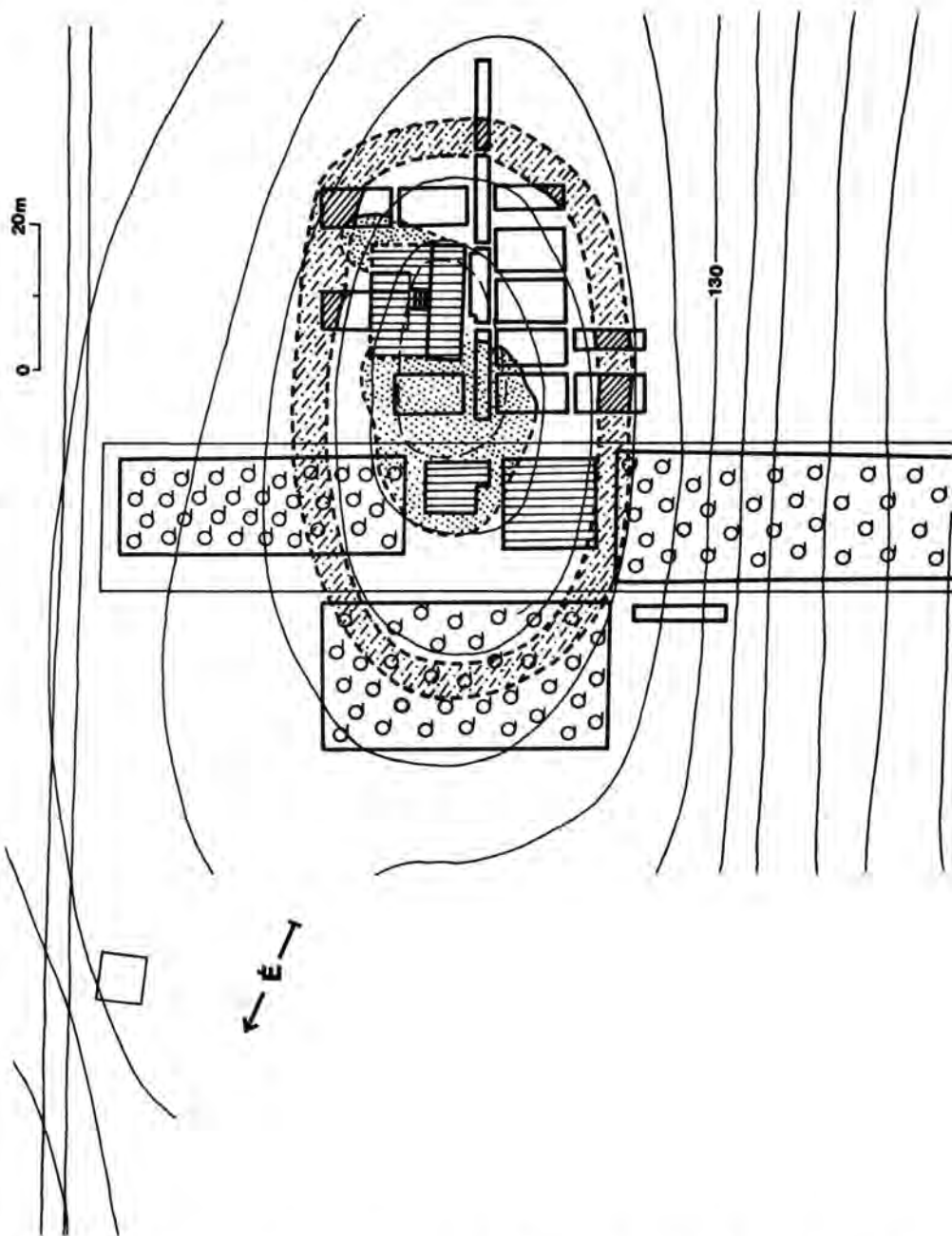
1983 XIV-XV. századi magyarországi kincsleletek. MűÉ. 32. (1983) 105-128.

ZSO

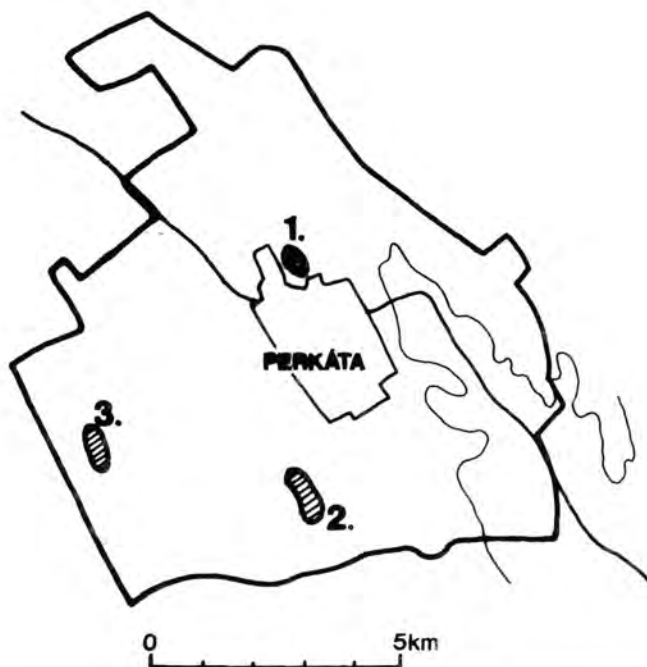
Zsigmond-kori oklevéltár. Szerk. Mályusz Elemér, Budapest 1951-52.

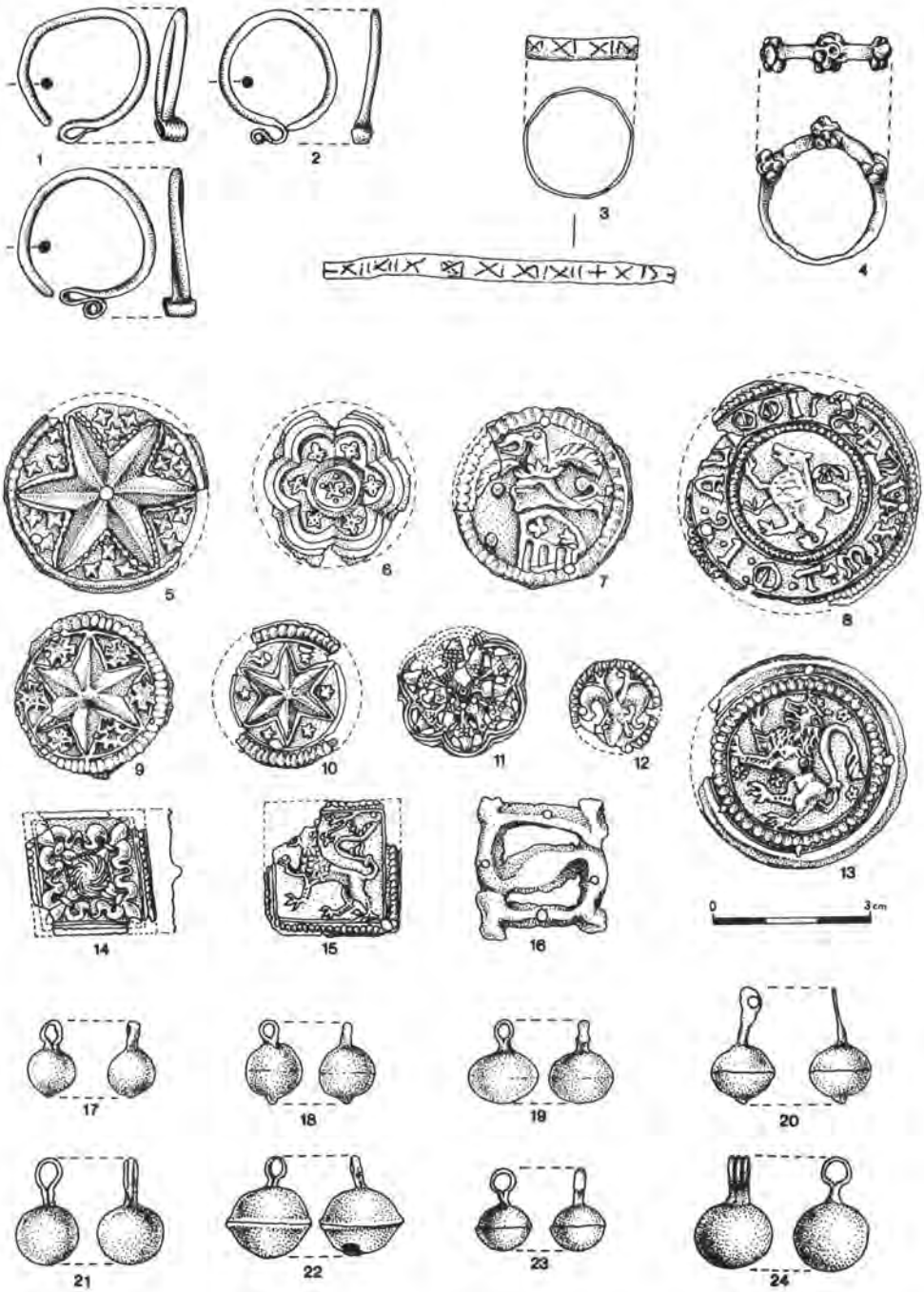
1. kép: Perkáta-Kőhalmi diűlő, Faluhely - helyenként ma is mocsaras egykori vízjárta területek feltételezett határa; - templom és temető, faluhely

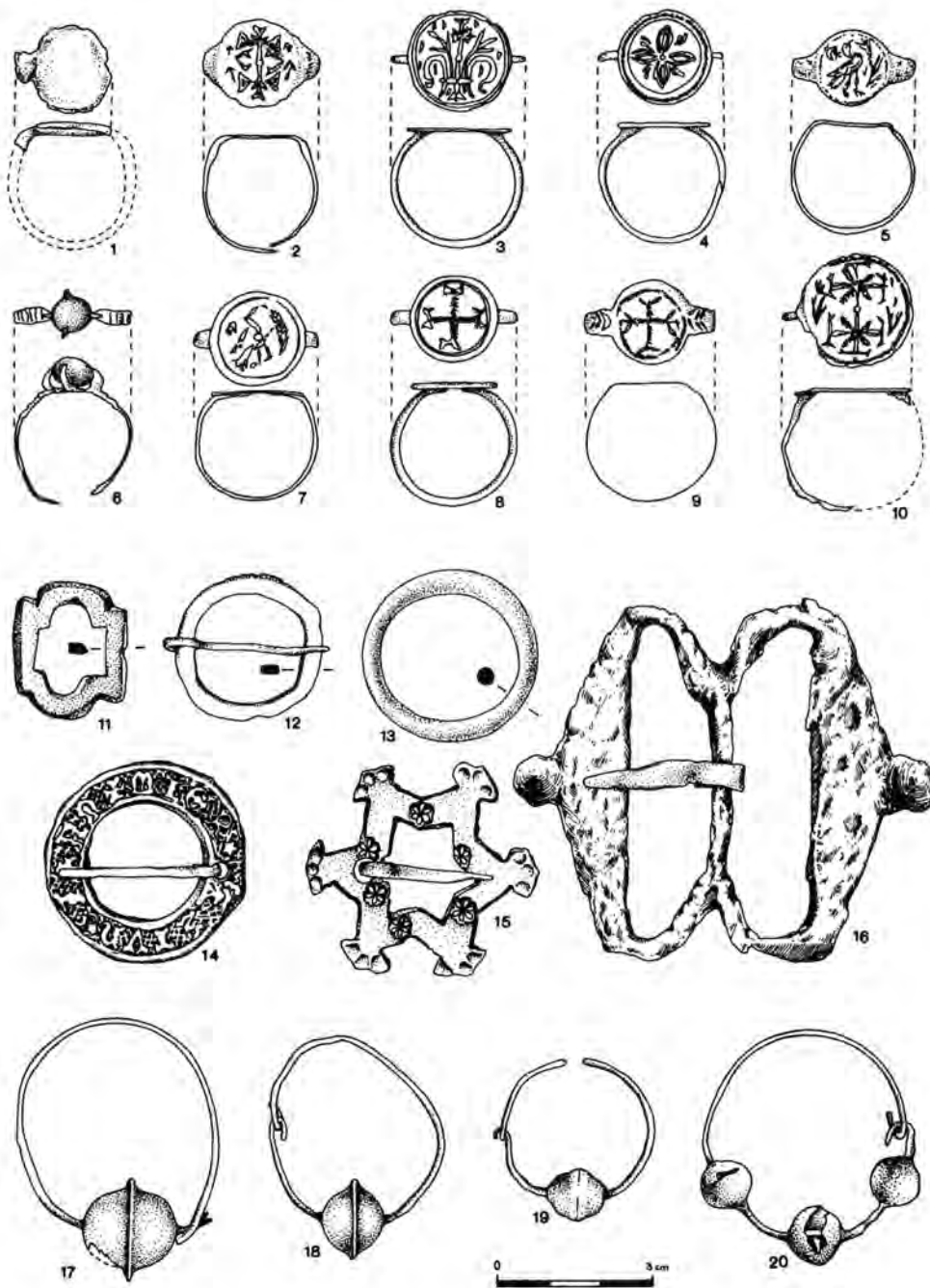
2. kép: Perkáta-Kőhalmi dűlő, Templomdomb - cintermet övező árok feltárt részletei, - cintermet övező árok feltételezett nyomvonala - újkori beépítés - újkori beásás - szőlő, gyümölcsös

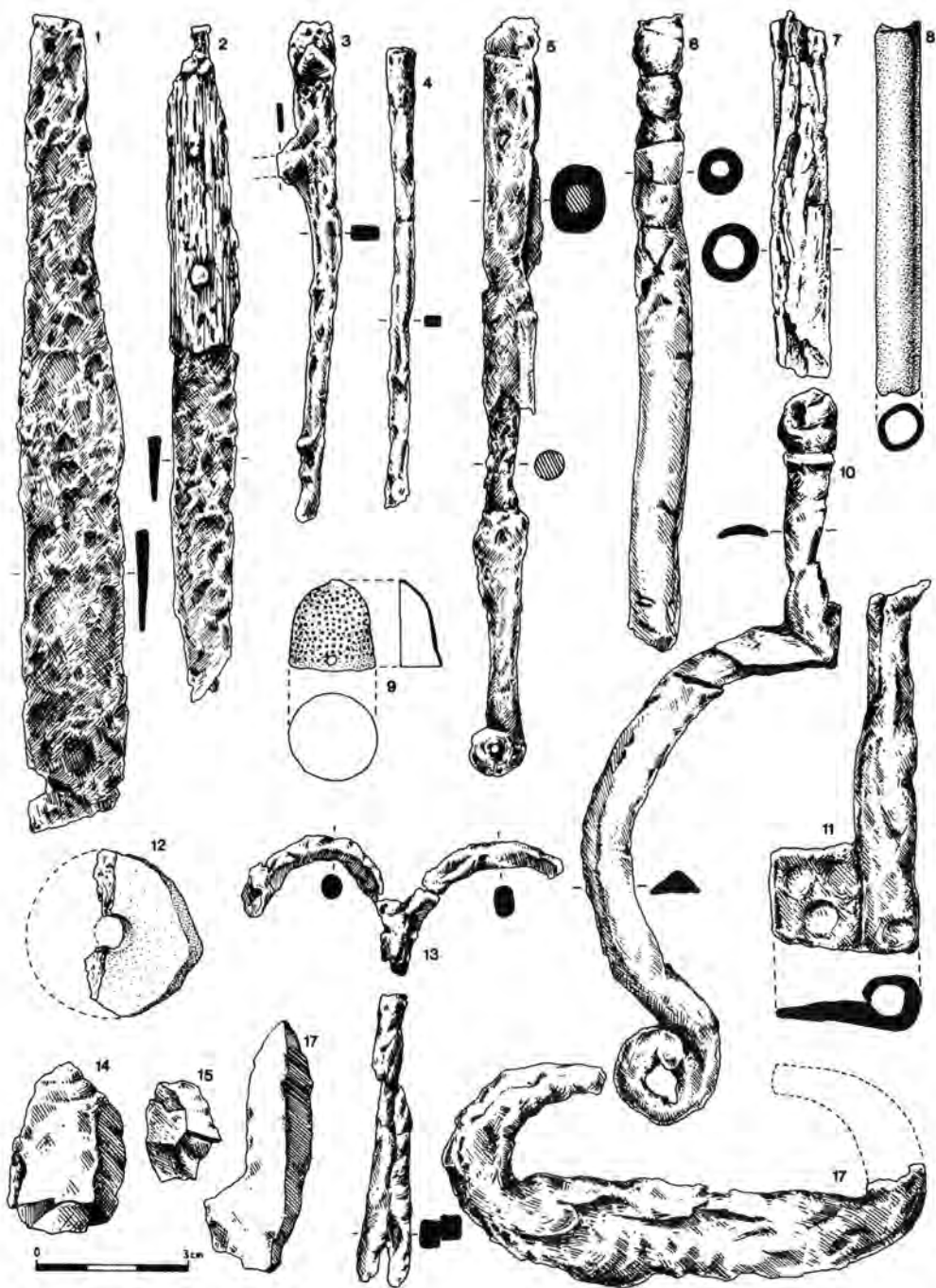
3. kép: Perkáta ma ismert középkori lelőhelyei: 1. Faluhely dűlő (Árpád-kori település), 2. Kőhalmi dűlő (12-13. századi magyar, 13-14. századi kun település), 3. Parragi rét (15-16. századi kun település)

1. tábla

2. tábla

3. tábla

4. tábla

DAS GRÄBERFELD EINES KUMANISCHEN WEILERS VON PERKÁTA (Vorbericht über die Grabungen 1986-88)

Hatházi Gábor

Die Forschung der Kumanen ist ein eigenartiges Grenzgebiet zwischen der völkerwanderungszeitlichen und mittelalterlichen Archäologie. Der die späten (11-12. Jahrhunderte) Reitervölker der südrussischen Steppenzonen zusammenfassende kumanische Stammesbund war ursprünglich inner- und mittelasiatischer Herkunft. In Ungarn erschienen sie während der Ereignisse des Tatarensturmes erst im 13. Jahrhundert und ihr weiteres Schicksal verflochtete sich mit dem der Ungarn, die sie aufgenommen hatten. Deshalb ist es kein Wunder, daß ihre Hinterlassenschaft in die Fragen des „klassischen“ ungarischen Mittelalters, in engerem Sinn in die Themen der 13-16. Jahrhunderte auch aufgenommen wurde. Obwohl die heimische Forschung immer mehr die mittelalterliche Dorfarchäologie bevorzugt, einer der grundlegenden Gesichtspunkte blieb weiterhin die Erkennung der östlichen Kultureinflüsse. Das allmähliche Verschwinden dieser Erscheinungen zeigt den Grad der Assimilation und Feudalisierung der Kumanen.

Das Gräberfeld von Perkáta-Kóhalmi dúlő (Kom. Fejér) kann mit der einzigen westungarischen Siedlungsgruppe der Kumanen in Verbindung gebracht werden. Es wurde während der interessantesten Phase des kumanischen Assimilierungsprozesses (vom Ende des 13. Jahrhunderts bis Anfang des 15. Jahrhunderts) belegt. Im Gräberfeld kann gut beobachtet werden, wie die östlichen Traditionen langsam verschwinden und die ungarischen Kulturelemente immer mehr zunehmen. Dadurch entsteht eine eigenartige Mischkultur. Der Vorbericht – die Fundstelle wird erstmals dem Fachpublikum präsentiert – bespricht die Ergebnisse der Grabungskampagne 1986-88.

Могильник половецкого поселения в Перкате
(Предварительный отчёт о раскопках 1986-88 гг.)
Хатхази Габор

Исследование половцев является своеобразной сферой стыковки археологии эпохи переселения народов и средневековья. Несмотря на то, что половецкий союз племен, в который входили поздние кочевники (11-12 вв.) южнорусских степей, относится к культурному кругу полукочевников центрально- и среднеазиатского происхождения, всё же половецкий археологический материал вписывается так же в исторические темы венгерского средневековья, 13-16 веков. Это объясняется тем, что половцы появились на арене венгерской истории в связи с событиями татарского нашествия и их дальнейшая судьба тесно связана с венграми, принявшими их. И хотя исследование половцев в Венгрии всё больше подключается к археологии средневековых поселений, одним из определяющих аспектов исследования остается (опираясь на сведения по эпохе переселения народов) идентификация восточных культурных элементов, а затем изучение их постепенного исчезновения по мере ассимиляции в венгерской среде (феодализация).

Могильник из Перката-Кёхалми дюлё (обл. Фейер, район Дунауиварош) может быть связан с единственной половецкой группой поселений в Задунавье. Его использовали в самый интересный переходный период ассимиляции половцев (конец 13 века - начало 15 века), и он точно отражает процесс, в котором слились всё более расплывчатые восточные традиции и занимающие значительное место культурные элементы, приобретенные в Венгрии. Предварительный отчёт дает представление о результатах раскопок 1986-88 годов. - впервые в кругу профессионалов.